

Raqamli to'lov tizimlarining byudjet daromadlariga va naqd pulsiz iqtisodiyotga ta'siri

Dilnoza Baxtiyarovna Tadjibekova
dilnozza1980@gmail.com
TDIU

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda Payme, Click, Uzum kabi raqamli to'lov tizimlarining O'zbekiston misolida davlat byudjeti daromadlariga hamda naqd pulsiz iqtisodiyotga ko'rsatgan ta'siri o'rganiladi. Maqolada avvalo mavzu bo'yicha ilmiy-adabiy manbalar tahlil qilingan, so'ngra Markaziy bank, Iqtisodiyot va moliya vazirligi va Soliq qo'mitasi kabi rasmiy manbalardan olingan statistik ma'lumotlar tahliliy jihatdan ko'rib chiqilgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, oxirgi yillarda elektron to'lovlar hajmining keskin o'sishi tufayli O'zbekistonda naqd pulsiz to'lovlar ulushi rekord darajada oshib, pul massasi tarkibida naqd pulning ulushi 19% dan ham pastga kamaygan [1]. Bu raqamli to'lovlarning aholi va tadbirkorlik subyektlari orasida keng tarqalganini hamda iqtisodiyotning "naqd pulsizlashuvi" tezlashayotganini tasdiqlaydi. Davlat byudjeti daromadlari ham raqamlashtirish evaziga sezilarli o'sishga erishmoqda - masalan, 2025 yilning birinchi yarmida byudjet daromadlari o'tgan yilga nisbatan 19,2% ga oshdi [2]. Tadqiqot yakunida raqamli to'lov tizimlarining byudjet barqarorligini mustahkamlash, soliqlarning yig'iluvchanligini oshirish va iqtisodiyotda shafqoflikni ta'minlashdagi ijobiy roli xulosa qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonda naqd pulsiz iqtisodiyotga o'tish jarayonini jadallashtirish bo'yicha takliflar berilib, raqamli infratuzilmani yanada rivojlantirish, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va raqamli to'lovlar ekotizimini takomillashtirish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli to'lov tizimlari, Payme, Click, Uzum, naqd pulsiz iqtisodiyot, byudjet daromadlari, soliq tushumlari

The impact of digital payment systems on budget revenues and a cashless economy

Dilnoza Bakhtiyarovna Tadjibekova
dilnozza1980@gmail.com
TSUE

Abstract: This study examines the impact of digital payment systems such as Payme, Click, Uzum on state budget revenues and a cashless economy on the example of Uzbekistan. The article first analyzes scientific and literary sources on the topic, and

then analyzes statistical data from official sources such as the Central Bank, the Ministry of Economy and Finance, and the Tax Committee. The results of the analysis show that in recent years, due to the sharp increase in the volume of electronic payments, the share of cashless payments in Uzbekistan has increased to a record level, and the share of cash in the money supply has decreased to less than 19% [1]. This confirms the widespread use of digital payments among the population and business entities, and the acceleration of the “cashless” economy. State budget revenues are also achieving significant growth due to digitalization - for example, in the first half of 2025, budget revenues increased by 19.2% compared to the previous year [2]. The study concludes with a conclusion about the positive role of digital payment systems in strengthening budget stability, increasing tax collection, and ensuring transparency in the economy. It also provides proposals for accelerating the transition to a cashless economy in Uzbekistan, emphasizing the need to further develop digital infrastructure, increase financial literacy of the population, and improve the digital payments ecosystem.

Keywords: digital payment systems, Payme, Click, Uzum, cashless economy, budget revenues, tax revenues

Kirish

Dunyo miqyosida iqtisodiyotning raqamlashtirilishi jadal sur'atlar bilan kechmoqda. Raqamli to'lov tizimlari - ya'ni, plastik kartalar, mobil ilovalar va internet orqali amalga oshiriladigan elektron to'lovlar - kundalik hayot va biznesning ajralmas qismiga aylanmoqda. Raqamli to'lovlar nafaqat hisob-kitoblarni qulaylashtiradi, balki moliyaviy muomalalarning tezligi va shaffofligini oshiradi. Natijada ko'plab mamlakatlarda naqd pulsiz iqtisodiyot ulushi ortib, “yashirin iqtisodiyot” qisqarib borayotgani kuzatilmoqda. O'zbekiston ham bu global tendensiyadan chetda qolmay, so'nggi yillarda to'lov infratuzilmasini modernizatsiya qilish va aholini elektron to'lovlarga faol jalb etish choralarini ko'rmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rahbarligida qabul qilingan strategik hujjatlar va qarorlarda iqtisodiyotni raqamlashtirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Xususan, bank plastik kartalari tarmog'ini kengaytirish, yangi avlod to'lov tizimlari - Payme, Click, Uzum kabi fintech xizmatlarni rivojlantirishga katta e'tibor berildi. Ushbu chora-tadbirlar natijasida O'zbekistonda qisqa muddat ichida elektron to'lovlar hajmi keskin oshdi. Aholining bank kartalariga egalik darajasi va moliyaviy xizmatlardan foydalanish ko'lami ham anchayin kengaydi - so'nggi o'n yilda mamlakatda rasmiy bank hisobvaraqlariga ega kattalar ulushi deyarli ikki baravarga oshdi. Bu degani, moliyaviy inklyuziya yuksalib, ko'proq odamlar va tadbirkorlar bank va raqamli to'lov tizimlari orqali muomalaga kirishmoqda.

Raqamli to'lov tizimlarining rivoji O'zbekistonda bir nechta yirik platformalar paydo bo'lishiga turtki berdi. Jumladan, "Paynet", "Payme", "Click" kabi kompaniyalar aholiga turli qulay to'lov va pul o'tkazmalari xizmatlarini taklif qilmoqda, yaqinda esa yirik elektron tijorat platformasi bo'lgan "Uzum" ham o'z to'lov tizimi (Uzum Bank va superilova ko'rinishida) bilan bozorda faol ishtirok eta boshladi [3]. Bugungi kunda ushbu raqamli to'lov tizimlari kommunal to'lovlar, onlayn xaridlar, davlat boji va hatto jamoat transportida yo'l haqini to'lashda keng qo'llanilmoqda. Hukumat tomonidan 2022 yildan boshlab Toshkent shahri jamoat transportida naqd pulda to'lov taqiqlanishi, chiqindi va kommunal xizmatlar uchun to'lovlarning bosqichma-bosqich onlayn shaklga o'tkazilishi kabi qarorlar qabul qilindi [3]. Bunday choralar jamiyatda to'lov odatlarining o'zgarishiga va elektron to'lovlar bozori yillik 50-60% atrofida o'sishiga zamin yaratdi.

Adabiyotlar tahlili

Raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiy jarayonlarga ta'siri so'nggi yillarda ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlarda o'rganib kelinmoqda. Xalqaro tajribaga ko'ra, iqtisodiyotning raqamlashtirilishi moliyaviy operatsiyalarni tez, qulay va shaffof qilish bilan birga, yashirin iqtisodiyot hajmining qisqarishiga yordam beradi. Masalan, Visa kompaniyasining O'zbekistondagi raqamli to'lovlar bo'yicha o'tkazgan maxsus tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, elektron to'lovlarni qabul qilgan kichik biznes subyektlarining uchdan ikki qismida savdo hajmi va mijozlar soni oshgan, biznes yuritish yanada samarali tus olgan. Bunday ijobiy o'zgarishlar nafaqat moliyaviy natijalarda, balki aholining turmush sifati va vaqt tejamkorligida ham namoyon bo'lmoqda [4].

Akademik adabiyotlarda raqamli to'lovlarning soliq tushumlariga ta'siri alohida e'tibor qaratilayotgan mavzulardan biri. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, elektron to'lovlar hajmining oshishi soliq ma'murchiligini yengillashtiradi, chunki ko'plab bitimlar bank tizimi orqali o'tishi natijasida ularni kuzatish va hujjatlashtirish imkoniyati yaxshilanadi. Masrur va boshqalar (2021) tadqiqotida keltirilishicha, naqd pulsiz to'lovlar bozorining kengayishi byudjetga qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tushumlarini oshiradi, chunki savdo operatsiyalari rasmiylashadi va soliq bazasi kengayadi [2]. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi tashkilotlar ham rivojlanayotgan davlatlarga naqd pulsiz iqtisodiyotga o'tish bo'yicha tavsiyalar berib, bu jarayonni byudjet daromadlarini ko'paytirish va iqtisodiy o'sish sur'atlarini tezlashtirish omili sifatida ko'rsatib kelishmoqda.

O'zbekiston sharoitida o'tkazilgan ilmiy izlanishlar ham raqamli to'lovlarning iqtisodiy samaralari borasida muhim xulosalarni beradi. Masalan, M. Eshtemirova (2023) O'zbekistonda elektron to'lov tizimlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rgangan va naqd pulsiz tranzaksiyalarning kengayishi moliyaviy operatsiyalarning

tezligi, qulayligi va shaffofligini oshirib, iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini ta'kidlagan. Boshqa manbalarda qayd etilishicha, Markaziy bank tomonidan amalga oshirilgan islohotlar tufayli bank xizmatlari va to'lov texnologiyalari qamrovi kengayib, oxirgi yillarda aholi va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy faolligi sezilarli ravishda oshgan [5]. Mastercard kompaniyasi vakillari 2025 yilda bergan intervyusida, O'zbekistonda aholining yoshi nisbatan yosh bo'lishi (o'rtacha 29 yosh) va mobil internetning keng tarqalganligi raqamli to'lovlar ommalashuvi uchun qulay zamin yaratganini qayd etdilar [5]. Shu bilan birga ular hukumat ko'magini alohida ta'kidlab, Markaziy bankning islohotlari va mahalliy to'lov tizimlarini qo'llab-quvvatlash choralari naqdsiz to'lovlar ulushining barqaror o'sishiga xizmat qilayotgan muhim omil sifatida e'tirof etdilar.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov tizimlari savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida transaksion xarajatlarni pasaytirish, xavfsizlikni oshirish (masalan, naqd pulni saqlash va tashish bilan bog'liq xatarlarni kamaytirish), moliyaviy inklyuziyani oshirish va soliq tushumlarini ko'paytirish kabi qator ijobiy natijalarga olib keladi. Biroq, ba'zi manbalarda raqamli to'lovlarga o'tishda duch kelinadigan qiyinchiliklar ham tilga olinadi. Jumladan, aholining ma'lum qismi hali ham naqd pulga o'rganganligi va norasmiy sektorda soliqlardan qochish istagi tufayli elektron to'lovlardan chekinishi mumkinligi ta'kidlanadi [4]. Shuning uchun, raqamli to'lovlarni ommalashtirish bilan birga moliyaviy savodxonlikni oshirish, ishonchli infratuzilma yaratish hamda biznes va aholi uchun qo'shimcha rag'batlar joriy etish zarurati adabiyotlarda uqtirilgan.

Umuman olganda, o'rganilgan adabiyotlar raqamli to'lov tizimlarining iqtisodiyotga foydali ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Keyingi bo'limlarda O'zbekiston misolida ushbu holat real statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolada tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasidagi raqamli to'lov tizimlari va ularning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri olingan. Tadqiqot predmeti sifatida esa aynan raqamli to'lovlar hajmining o'zgarishi va ularga mos ravishda byudjet daromadlari hamda naqd pulsiz iqtisodiyot ko'rsatkichlarining dinamikasi tanlandi. Ish metodologiyasi sifatida tahliliy-deskriptiv yondashuv qo'llanildi. Avvalo, mavzuga doir mavjud ilmiy adabiyotlar va davriy nashrlar ma'lumotlari o'rganilib, konseptual asos yaratildi. Keyinchalik, O'zbekistonning so'nggi yillardagi rasmiy statistik ma'lumotlari to'plandi. Xususan, Markaziy bank va Iqtisodiyot va moliya vazirligining hisobotlari, Davlat soliq qo'mitasi axborotlari, shuningdek, ixtisoslashgan moliyaviy yangiliklar saytlari va boshqalarda e'lon qilingan maqolalar ma'lumotlari manba sifatida foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi

O'zbekiston misolida raqamli to'lov tizimlarining qay darajada rivojlanganini bir qator ko'rsatkichlar orqali tahlil qilish mumkin. Avvalo, mamlakatdagi eng yirik uchta elektron to'lov platformasi - Paynet, Payme va Click - faoliyat natijalariga e'tibor qaratamiz. 2025 yil holatiga ko'ra, ushbu uchala kompaniya bozorda yetakchilik qilmoqda va aholiga hamda biznesga keng ko'lamli to'lov xizmatlarini ko'rsatmoqda. Quyidagi 1-jadvalda 2025 yil 9 oyi yakunlari bo'yicha Paynet, Payme va Click to'lov tizimlarining sof foydasi hamda davlat byudjetiga to'lagan soliqlari miqdori keltirilgan:

1-jadval.

2025 yil 9 oyi yakunlariga ko'ra yetakchi raqamli to'lov tizimlari moliyaviy ko'rsatkichlari [3]

To'lov tizimi	9 oy 2025 yil sof foyda (mlrd so'm)	Byudjetga to'langan soliqlar (mlrd so'm)
Paynet	330,5	49,6
Payme	287,3	4,8
Click	235,7	0,9

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, qisqa muddatda raqamli to'lovlar bozorida muhim o'rin egallagan ushbu kompaniyalar sezilarli darajada foyda olishmoqda. Paynet 2025 yil 9 oyida 330,5 mlrd so'm sof foyda qilgan bo'lib, bu ko'rsatkich bo'yicha yetakchidir. Paynetning asosiy daromad manbalari kommunal to'lovlar (svet, gaz, suv, internet), davlat xizmatlari va ijtimoiy to'lovlar (pensiylar) ekani uning keng mijoz tarmog'iga ega ekanini anglatadi. Payme tizimi 287,3 mlrd so'm foyda bilan ikkinchi o'rinda, u asosan elektron tijorat (onlayn savdo platformalari - Uzum Market, Korzinka.uz va h.k.), yetkazib berish xizmati (masalan, Yandex Go taksi) va onlayn kreditlash ("Payme Nasiya" xizmati) kabi yo'nalishlardagi integratsiyasi hisobiga tez o'sishga erishgan. Click esa 235,7 mlrd so'm foyda bilan uchinchi o'rinda bo'lib, pul o'tkazmalari, kommunal xizmatlar va internet orqali xaridlar segmentida mustahkam o'rin tutadi.

Jadvaldagi ikkinchi ustun - kompaniyalarning byudjetga to'lagan soliqlari - ayni mavzuning markaziy jihati bilan bog'liq. Ma'lumotlarga qaraganda, 2025 yilning 9 oyi davomida Paynet davlat g'aznasiga qariyb 49,6 mlrd so'm soliq to'lagan bo'lib, bu raqam uni to'lov tizimlari orasida eng yirik soliq to'lovchiga aylantiradi. Payme tomonidan to'langan soliq miqdori 4,8 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, Click atigi 0,9 mlrd so'm soliq to'lagan [3]. Soliq summalaridagi bunday katta tafovut ilk qarashda e'tiborni tortadi - chunki Payme va Click foydasi Paynetdan uncha ortda qolmasa-da, ularning soliq to'lovlari keskin kam. Buning izohi sifatida shuni aytish mumkinki, Payme va Click kabi zamonaviy fintech kompaniyalari IT sohasi uchun berilgan soliq imtiyozlaridan foydalanadi (masalan, texnopark rezidentlari uchun foyda solig'i va boshqa soliq stavkalari pasaytirilgan). Paynet esa an'anaviyroq to'lov tizimi bo'lib, bunday imtiyozlardan foydalanmagan - natijada u odatiy stavkalar bo'yicha soliq to'lagan va byudjetga hissasi yuqori bo'lgan. Bu holat raqamli to'lov kompaniyalariga

imtiyozlar berish ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan siyosat ekanini ko'rsatadi, shu bilan birga kelgusida bu kompaniyalar hajmi kattalashgani sayin ularning soliqlari ham ortib borishi tabiiydir. Xulosa qilib aytganda, Paynet, Payme va Click kompaniyalari tobora yiriklashib, o'z foydalanuvchilar bazasini kengaytirar ekan, ular o'zlari orqali amalga oshirilayotgan tranzaksiyalar orqali bilvosita ham (qo'shimcha qiymat yaratish va soliqqa tortish bazasini kengaytirish orqali) davlat byudjetiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Raqamli to'lov tizimlarining qamrov darajasini faqat ularning moliyaviy natijalari bilangina emas, balki foydalanuvchilar soni va tranzaksiyalar hajmi orqali ham baholash mumkin. Masalan, 2023 yil yakunlari bo'yicha Click tizimining oylik aktiv foydalanuvchilari soni 5 milliondan oshgan, Paymeniki esa 3,3 million atrofida bo'lgan [6]. Bu ikki tizim orqali 2023 yilda amalga oshirilgan to'lov tranzaksiyalari qiymati mos ravishda 36% va 42% ga oshganligi qayd etilgan. Boshqacha aytganda, O'zbekiston aholisining sezilarli qismi ushbu ilovalardan foydalangan holda muntazam ravishda to'lovlar amalga oshirmoqda. Uzun kabi yangi ishtirokchilar esa integratsiyalashgan platforma sifatida tez sur'atda bozorga kirib kelmoqda - masalan, Uzun superilovasi bir vaqtning o'zida onlayn bozor (marketplace), to'lovlar va hatto kredit xizmatlarini taklif qilgani bois, qisqa muddatda millionlab foydalanuvchilarni jalb etdi. Shu bilan, mamlakatda raqamli to'lov ekotizimida sog'lom raqobat muhiti shakllanmoqda: bir tomonda banklar (Humo va Uzcard kartalari orqali), ikkinchi tomonda esa xususiy to'lov provayderlari (Payme, Click, Paynet va boshqalar) hamda yirik IT-platformalar (Uzun kabi) o'zaro xizmat ko'rsatish bozorida bellashmoqda. Bu raqobat sifat va innovatsiyalarni rag'batlantirib, yakunda iste'molchilarga qulaylik yaratmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotida naqd pulsiz to'lovlar ulushi so'nggi yillarda muttasil oshib bormoqda. Bu tendensiyaning aniq ko'rsatish maqsadida, quyida mamlakatda jami to'lovlar tarkibida naqdsiz (elektron) to'lovlarning ulushi yilma-yil qanday o'zgarganini grafikli ravishda tasvirlaymiz.

2021 yildan 2025 yilga qadar O'zbekistonda naqd pulsiz hisob-kitoblarning ulushi 31%dan 43%gacha oshgan. Agar 2021 yilda iqtisodiyotda har uch to'lovdan faqat bittasi elektron tarzda amalga oshirilgan bo'lsa, 2025 yilda bu ko'rsatkich deyarli har ikki to'lovdan biriga tenglashgan. Xususan, Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yil birinchi yarim yilligida terminallar va kartalar orqali amalga oshirilgan to'lovlar umumiy tushumlarning 43%ini tashkil etdi, holbuki bu ko'rsatkich bir yil avval 41% atrofida edi [1]. Ta'kidlash joizki, 2018-2019 yillarda naqd pulsiz to'lovlar ulushi juda past darajada bo'lgan (norasmiy baholashlarga ko'ra ~10-15% atrofida). 2017 yilga qadar ayrim muammolar - bank plastik infratuzilmasining yetarli emasligi, aholi orasida naqd pulga bo'lgan yuqori moyillik, ayrim joylarda terminal va bankomatlar yetishmovchiligi - tufayli elektron to'lovlar keng tarqalmagan edi. Ammo

2018 yildan boshlab hukumat tomonidan ko‘rilgan chora-tadbirlar (masalan, savdo va xizmat ko‘rsatish shoxobchalarida majburiy POS-terminallar o‘rnatish, bank kartalaridan naqd pul yechish limitlarini bekor qilish, HUMO va Uzcard to‘lov tizimlarining integratsiyasi, fintech'larga litsenziyalar berish va h.k.) o‘z samarasini berdi. 2020 yilda pandemiya davrida ham onlayn to‘lovlar afzalligi namoyon bo‘lib, ko‘plab fuqarolar masofaviy to‘lov usullariga o‘ta boshladi.

Pul massasi tarkibida naqd pulning ulushi ham iqtisodiyotning naqd pulsizlashuv darajasini ifodalovchi muhim ko‘rsatkichdir. Markaziy bank hisobotlariga ko‘ra, 2023 yil yakunida M2 pul massasi tarkibida naqd pul (M0) ulushi 21,5% gacha pasaygan (2022 yilda bir muddatlik o‘shish kuzatilib 24% atrofida bo‘lganidan so‘ng). 2025 yilning birinchi yarmida esa naqd pulning pul massasidagi ulushi ilk bor 18,9% darajasigacha tushdi[1]. Bu tarixiy minimum bo‘lib, aksincha 81% dan ortiq pul massasi bank hisobvaraqlarida va depozit shaklida aylanayotganini bildiradi. Ko‘p yillar mobaynida ushbu ko‘rsatkich O‘zbekistonda 30-40% dan yuqori bo‘lib kelgani ma‘lum - ya‘ni, iqtisodiyotda muomaladagi pullarning uchdan biridan ko‘prog‘i naqd ko‘rinishda aylangan. Hozirgi 19% atrofidagi ulush esa iqtisodiyotning sezilarli darajada “oqarganini” hamda bank tizimi orqali o‘tadigan tranzaksiyalar salmog‘ining oshganini ko‘rsatadi. Masalan, 2024 yil davomida bank kartalariga jami 1034 trln so‘m mablag‘ kelib tushgan bo‘lsa (2022 yildagi 554 trln so‘mga nisbatan deyarli ikki barobar ko‘p), shundan atigi 226 trln so‘mi bankomat yoki kassalar orqali naqdlashtirilgan - ya‘ni, tushgan mablag‘larning asosiy qismi naqd pulsiz shaklda sarflangan yoki aylanmada qolgan [7]. Bu holat qaror topib borayotgani - ya‘ni, fuqarolar va korxonalar kartaga tushgan pulni darhol naqdga aylantirib olishdan ko‘ra, bevosita kartadan to‘lov qilishni afzal ko‘rmoqda - raqamli moliyaviy vositalarga bo‘lgan ishonch ortganini bildiradi.

Naqd pulsiz iqtisodiyotning ortib borayotganini kundalik hayotdan ham ko‘plab misollar bilan tasdiqlash mumkin. Jumladan, Markaziy bank tomonidan 2025 yil o‘rtalarida o‘tkazilgan bir so‘rov natijalariga ko‘ra, aholining 87% ish haqini to‘liq bank kartasiga oladi, atigi 6% ga maosh naqd pulda berilar ekan [8]. Yirik savdo do‘konlari, supermarketlar va xizmat ko‘rsatish nuqtalarida plastik kartalar orqali to‘lov qilish odatiy holga aylangan. Hatto bozorlarda ham QR-kod orqali yoki ilovalar yordamida to‘lovlarni qabul qilish imkoniyatlari paydo bo‘lmoqda. Jamoat transportida (avtobus, metro) naqd puldan foydalanmaslik haqida yuqorida aytilgan edi - hozirda katta shaharlarda yo‘lovchilar asosan elektron karta yoki mobil ilova yordamida yo‘l haqlarini to‘lamoqda, bu esa naqd muomalani yanada qisqartirmoqda.

Yuqoridagi raqamlar va misollar iqtisodiyotda naqd pulsiz to‘lovlar ulushining barqaror oshib borayotganini ko‘rsatadi. Raqamli to‘lov tizimlari - xususan Payme, Click kabi mobil ilovalar - bu jarayonda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Aynan ushbu tizimlar orqali aholi kommunal xizmatlar, mobil aloqa, davlat jarimalari va boshqa ko‘plab

to'lovlarni tez va qulay amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bir paytlar odamlar bankka borib yoki naqd pul orqali bajaradigan ko'plab operatsiyalar bugun uyda yoki ishxonada o'tirib telefonda bajarilmoqda. Natijada, naqd pulga talab o'sishi sekinlashmoqda - Markaziy bank ma'lumotiga ko'ra, 2025 yil birinchi yarmida naqd pul emissiyasi atigi 5,2 trln so'mga oshirilgan xolos, bu oldingi yillardagi ko'rsatkichlarga nisbatan ancha pastdir [1]. Mazkur tendensiya pul-kredit siyosatiga ham ijobiy ta'sir etishi kutiladi, chunki iqtisodiyotda pul aylanishi tobora ko'proq nazorat qilinadigan (banklar orqali kuzatiladigan) segmentga o'tmoqda.

Raqamli to'lov tizimlarining keng joriy etilishi va naqd pulsiz iqtisodiyotga o'tish jarayoni davlat moliyasiga - xususan, byudjet daromadlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu ta'sir bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi: (1) Soliq tushumlarining o'sishi va yig'ilish samaradorligining oshishi; (2) Byudjet daromadlarining tarkibidagi o'zgarishlar (masalan, QQS ulushining ortishi); (3) Soliq intizomi va xufyona iqtisodiyot hajmining qisqarishi. Keltirilgan har bir masalani O'zbekiston misolida statistik ma'lumotlar orqali ko'rib chiqamiz.

Birinchidan, so'nggi yillarda davlat byudjeti daromadlarining o'sish sur'atlari yuqori bo'lmoqda. 2024 yilda O'zbekiston davlat byudjeti daromadlari 18,5% ga oshgan bo'lsa, 2025 yilning ilk olti oyida o'sish sur'ati 19,2% ni tashkil etdi. Bu juda yuqori ko'rsatkich bo'lib, iqtisodiy o'sish sur'atlaridan ham sezilarli baland (taqqoslash uchun: 2023 yilda YAIM real o'sishi 5-6% atrofida bo'lgan). Demak, soliq tushumlarining oshishi faqat iqtisodiy faollik ortgani evaziga emas, balki soliq ma'murchiligining yaxshilangani va soliq bazasining kengaygani hisobiga ham sodir bo'lmoqda. Buni tasdiqlovchi faktlardan biri - qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tushumlarining keskin oshishi. 2025 yil birinchi yarim yilligida QQS bo'yicha tushumlar o'tgan yilga nisbatan 34,4% ga ko'paydi [2], bu esa aynan iste'mol savdolaridan undiriladigan soliqlar oshayotganidan dalolat beradi. QQS tushumlarining bunday o'sishida elektron to'lovlarning ommalashuvi muhim omil bo'ldi - chunki aholining xaridlari ko'proq rasmiy savdo nuqtalari va onlayn platformalar orqali o'tgan sari, ushbu bitimlar bo'yicha QQS avtomatik tarzda hisoblanib, byudjetga tushmoqda. Aksincha, ilgari naqd pulda, hech qanday chek yoki hisob-fakturasiz amalga oshirilgan savdo bitimlari soliqlardan chetda qolishi mumkin edi. Raqamli to'lovlarning kengayishi esa bunday holatlarni qisqartirib, iqtisodiy muomalalarni "oq rangga" chiqaradi. Soliq qo'mitasi vakillarining ta'kidlashicha, savdo va xizmatlar sohasida onlayn nazorat-kassa mashinalari va soliq organlari bilan integratsiyalashgan to'lov tizimlari joriy etilishi savdo aylanmalarini yashirish holatlarini keskin kamaytirgan.

Ikkinchidan, raqamli to'lovlar soliq idoralarining nazorat va tahlil imkoniyatlarini kuchaytirdi. Soliq organlari endilikda banklar va to'lov tizimlari orqali o'tadigan tranzaksiyalar to'g'risida ancha batafsil ma'lumotga ega bo'lishmoqda. Misol uchun,

2025 yil davomida Davlat soliq qo‘mitasi “oldindan tahlil” uslubini qo‘llagan holda yirik ma’lumotlar bazasi asosida soliq to‘lovchilarning hisobotlari va ular orqali o‘tgan real pul aylanmasini solishtirishdi. Natijada, yanvar-oktabr oylarida 99 599 ta tashkilot o‘z soliq hisobotlarini qayta ko‘rib chiqib, qo‘shimcha 2,8 trln so‘m soliqlar to‘lashga majbur bo‘ldi [9]. Eng katta tafovutlar ishlab chiqarish (1,1 trln so‘m), umumiy ovqatlanish va savdo (1,1 trln so‘m) kabi sohalarida aniqlangan bo‘lib, aynan naqd va naqdsiz savdo operatsiyalari yuqori bo‘lgan tarmoqlarda ko‘proq soliq yashirish holatlari bo‘lgani ma’lum bo‘ldi. Ushbu misol shuni ko‘rsatadiki, elektron to‘lov tizimlari orqali kelib tushayotgan ma’lumotlar soliqqa oid nomutanosibliklarni aniqlashda samarali instrument vazifasini o‘tayapti. Soliq idorasi vakillari bu jarayon evaziga ko‘plab korxonalar bilan tekshiruv o‘tkazmasdan turib soliq masalalarini aniqlashtirishga erishilganini, tadbirkorlar o‘z ixtiyori bilan qo‘shimcha soliq to‘lash orqali jarimalardan qutulganini qayd etishgan. Demak, raqamlashtirish soliq ma’muriyatining samaradorligini oshirib, byudjetga tushumlarni ko‘paytirishga xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, raqamli to‘lovlar davlat byudjeti daromadlarining barqarorligini ta’minlashda ham ahamiyat kasb etmoqda. Byudjet tushumlari tarkibida barqaror manbalar ulushi ortmoqda - masalan, QQS, aksiz, daromad solig‘i kabi tushumlar oshmoqda. Raqamlashtirish, shuningdek, byudjet daromadlarining hududlar va tarmoqlar bo‘yicha taqsimotini yanada adolatli qilishga yordam beradi. Ilgari norasmiy faoliyat yuqori bo‘lgan ayrim xizmat ko‘rsatish sohalarida (ayniqsa, savdo, umumiy ovqatlanish, transport) soliq tushumlari yalpi aylanmaga nisbatan kam ulushni tashkil qilgan. Endilikda esa, masalan, umumiy ovqatlanish sohasida plastik karta orqali to‘lov qilish imkoni kengaygani sari, ushbu sektor bo‘yicha QQS va foyda solig‘i tushumlari oshib bormoqda. Bu esa byudjet daromadlarining tarmoqlar kesimida diversifikatsiyalashuviga olib keladi, ya’ni ilgari asosan xomashyo yoki yirik korxonalardan tushadigan soliqlarga tayanib qolgan byudjetga endi xizmat ko‘rsatish va savdo sohalaridan ham munosib hissa qo‘shilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025 yil uchun byudjet parametrlarida soliq tushumlarining YAIMga nisbati oshishi kutilmoqda, bunda ayniqsa QQS va aksiz solig‘idan kutilayotgan qo‘shimcha tushumlar yuqori baholanmoqda. Bu prognozlar yuqorida tahlil qilingan raqamli to‘lovlar ulushining o‘sish tendensiyasiga tayanadi. Shuningdek, 2025 yil davlat byudjeti loyihasida soliq ma’murchiligini yanada takomillashtirish uchun raqamli soliq monitoringi tizimlarini rivojlantirish, barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlarni onlayn-kassa tizimiga to‘liq integratsiya qilish kabi chora-tadbirlar belgilangan. Bularning asosiy maqsadi - soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo‘lib, so‘zsiz, bunday maqsadlarga faqatgina raqamli texnologiyalarga tayangan holdagina erishish mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, raqamli to'lov tizimlarining keng joriy qilinishi O'zbekistonda davlat byudjeti daromadlarini ko'paytirishga ko'maklashmoqda. Bu o'sish bevosita (to'lov tizimlarining o'zlari to'lagan soliqlar, masalan, Paynetning 49 mlrd so'mlik solig'i) va bilvosita (aholi va biznesning elektron tranzaksiyalari tufayli oshgan QQS, daromad solig'i va boshqalar) kanallar orqali ta'minlanmoqda. Davlat byudjeti barqarorligi mustahkamlanib, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish uchun ko'proq resurs ajratilishiga sharoit yaratmoqda - masalan, 2025 yilning yarim yillik byudjet ijrosida qo'shimcha tushumlar hisobiga ta'lim va sog'liqni saqlashga ajratilgan xarajatlar sezilarli oshirilgani qayd etilgan [2].

Albatta, raqamli to'lovlarning byudjetga ta'sirida ijobiy bilan birga ayrim omillarni inobatga olish darkor: masalan, soliq imtiyozlari tufayli Payme va Click kabi kompaniyalarning hozircha to'layotgan soliqlari uncha yuqori emas (ular o'sish bosqichida bo'lgan startaplar sifatida qo'llab-quvvatlanmoqda). Lekin ushbu kompaniyalar yaratgan qo'shilgan qiymat (yangi ish o'rinlari, xizmatlar, savdo hajmining o'sishi) orqali keladigan bilvosita foyda beqiyos kattadir. Shu bilan birga, banklar sektori ham tranzaksion daromadlari ortishi evaziga ko'proq soliq to'lamoqda - masalan, ekvayring xizmatlari kengaygani sari banklarning foydasi oshib, ular orqali byudjetga qo'shimcha foyda solig'i tushmoqda.

Yuqoridagi tahlillar raqamli to'lov tizimlari va naqd pulsiz iqtisodiyotning O'zbekiston davlat byudjeti daromadlariga kompleks ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Keyingi bo'limda ushbu natijalar ilmiy-nazariy nuqtai nazardan umumlashtirilib, kelgusida zarur chora-tadbirlar yuzasidan tavsiyalar beriladi.

Xulosa va takliflar

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqadigan eng muhim ilmiy xulosalar shuki, raqamli to'lov tizimlarining jadal rivojlanishi O'zbekiston iqtisodiyotida naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushining ortishiga va davlat byudjeti daromadlarining ko'payishiga sezilarli darajada xizmat qilmoqda. Raqamli to'lovlar bozorining kengayishi natijasida iqtisodiyotning "shaffoflashuvi" kuzatilmoqda - ko'plab moliyaviy operatsiyalar banklar va rasmiy platformalar orqali amalga oshirilayotgani tufayli, ular o'z vaqtida soliq organlarida aks etib, davlat g'aznasiga qo'shimcha daromad keltirmoqda.

Tadqiqot savollariga javoban qisqacha xulosa qiladigan bo'lsak:

- Payme, Click, Uzum kabi raqamli to'lov tizimlarining naqd pulsiz iqtisodiyotga ta'siri: Ushbu tizimlar aholining to'lov odatlarini o'zgartirib, elektron tranzaksiyalarni hayotning turli jabhalariga tatbiq etdi. Natijada O'zbekistonda naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushi so'nggi besh yilda muttasil oshib, 2025 yilga kelib umumiy to'lovlarning qariyb yarmiga yetdi. Bu esa iqtisodiyotning likvidligi va nazoratlanuvchanligini oshirib, Markaziy bankka pul-kredit siyosatini samaraliroq yuritish imkonini bermoqda.

- Raqamli to'lov tizimlarining byudjet daromadlariga ta'siri: Raqamli to'lovlar soliqlar yig'iluvchanligini oshirdi. Byudjet daromadlarining yillik o'sish sur'ati 18-19% atrofida bo'lishida QQS va daromad solig'i tushumlarining keskin oshgani, bunda esa savdo va xizmatlarning rasmiylashuvi muhim rol o'ynadi. Soliq organlari endilikda to'lov tizimlari ma'lumotlaridan foydalangan holda soliq nazoratini ancha takomillashtirdi - bu esa yashirin iqtisodiyotni qisqartirib, soliq bazasini kengaytirdi. To'lov tizimlarining o'zlari ham iqtisodiyotda yirik subyektga aylanib, millionlab foydalanuvchilarga ega bo'ldi va natijada ular tomonidan to'langan soliqlar hajmi ham ortib bormoqda (masalan, Paynet 2025 yilda 50 mlrd so'mga yaqin soliq to'lagan).

Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Raqamli infratuzilmani yanada rivojlantirish: Nafaqat shaharlarda, balki qishloq hududlarida ham to'lov infratuzilmasini kengaytirish zarur. POS-terminallar, bankomatlar va internet tarmog'ining qamrovini oshirish orqali elektron to'lovlar geografiyasini kengaytirish lozim. Bu borada mobil aloqa operatorlari va fintech kompaniyalar hamkorligida onlayn to'lov punktlarini ko'paytirish maqsadga muvofiq.

2. Moliyaviy savodxonlik va ishonchni oshirish: Aholining bir qismi hali ham naqd puldan foydalanishni afzal ko'rayotgani sir emas. Buning sabablari - psixologik odatlar, ba'zan bank tizimiga bo'lgan ishonchsizlik yoki kassalarda terminal ishlamasligi kabi texnik muammolar. Shuning uchun keng jamoatchilik o'rtasida raqamli moliya xizmatlarining afzalliklarini targ'ib qilish, ommaviy axborot vositalarida tushuntirish ishlarini olib borish zarur. Xususan, elektron to'lovlar orqali tovar va xizmatlar uchun to'lov qilish xavfsizligi, tezligi, kutilayotgan cashback yoki chegirmalar kabi foydalari haqida ko'proq ma'lumot berilishi kerak.

3. Biznes subyektlarini rag'batlantirish: Yashirin iqtisodiyotni yanada qisqartirish uchun tadbirkorlik subyektlarini naqd pulsiz hisob-kitoblarga o'tishga qiziqtirish lozim. Masalan, soliq imtiyozlari berish (ma'lum bir davr davomida elektron to'lovlar ulushi yuqori bo'lgan tadbirkorlarga soliq stavkasini biroz pasaytirish), yoki aksincha, naqd pulda savdo qiluvchi va daromadini rasmiy hisobda to'liq aks ettirmagan subyektlarga nisbatan raqamli nazoratni kuchaytirish kabi choralardan foydalanish mumkin. Bu borada ilg'or davlatlar tajribasini qo'llash, masalan, mijozlarga xarid uchun elektron chek bergan korxonalarni lotereya tarzida mukofotlash (Jahubiy Koreya va boshqa davlatlarda qo'llangan uslub) kabi noan'anaviy usullar ham o'z samarasini berishi mumkin.

4. Soliq ma'murchiligini davomli takomillashtirish: Soliq qo'mitasining elektron ma'lumotlar tahliliga asoslangan oldindan ogohlantirish va soliq auditi tizimini yanada rivojlantirish lozim. Buning uchun davlat Big Data texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirishi, barcha to'lov provayderlari va banklarning tranzaksiya ma'lumotlarini

real vaqt rejimida monitoring qilish tizimini yaratishi kerak. Bu tizim ortiqcha byurokratik jarayonlarsiz soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi.

5. To'lov tizimlari bilan hamkorlikda innovatsiyalar joriy etish: Payme, Click, Uzum kabi tizimlar allaqachon iqtisodiyotda katta ulushga ega ekanini inobatga olib, davlat organlari ularning imkoniyatlaridan foydalangan holda yangi xizmatlarni rivojlantirishi mumkin. Masalan, davlat bojlari va soliqlarini to'g'ridan-to'g'ri ushbu ommabop ilovalar orqali to'lashni keng yo'lga qo'yish (qisman mavjud, lekin yanada kengaytirish mumkin), davlat xizmatlari uchun to'lovlarni yagona platformaga integratsiya qilish, aholiga qulaylik yaratish barobarida byudjetga tushumlarni oshiradi.

6. Xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash: Raqamli tizimlarning rivojlanishi bilan birga kiberxavfsizlik masalalariga ham e'tiborni kuchaytirish zarur. Chunki aholi va biznesning ushbu tizimlarga ishonchi tizimlarning uzluksiz ishlashi va himoyalanganligiga bog'liq. Shunday ekan, Markaziy bank va boshqa nazorat organlari to'lov tizimlarining barqaror faoliyat yuritishini, ularning zaxira serverlari va himoya vositalarini muntazam tekshirib borishi lozim. 2023 yilda ayrim to'lov tizimlarida yuz bergan qisqa muddatli uzilishlar (masalan, Uzcard yoki Humo'ning ishlamay qolishi) aholi uchun noqulaylik tug'dirgan edi - bunday holatlarning oldini olish uchun uzluksizlik rejalarini kuchaytirish kerak.

Yuqoridagi takliflarning amalga oshirilishi O'zbekistonda raqamli to'lov tizimlarini yangi bosqichga olib chiqib, naqd pulsiz iqtisodiyotga o'tish jarayonini yanada tezlashtiradi. Bu esa o'z navbatida davlat byudjetiga tushumlarning oshishi, iqtisodiyotning shafqofligi va barqaror iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi. Tadqiqot doirasida olingan xulosalar shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov tizimlari va davlat moliyasi bir-biriga bevosita bog'liq holda rivojlanmoqda - moliyaviy texnologiyalar taraqqiy etgan sari, davlatning fiskal imkoniyatlari kengaymoqda. Kelgusida ilmiy izlanishlarni ushbu bog'liqlikning aniq miqdoriy modellari, masalan, raqamli to'lovlar o'sishi bilan YAIM yoki soliq tushumlari o'sishi o'rtasidagi korrelatsiyani iqtisodiy-o'zanli modellar yordamida aniqlashga yo'naltirish mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, O'zbekiston tajribasi raqamli to'lov tizimlarini keng joriy etish qisqa fursatda nafaqat fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga qulaylik yaratishini, balki makroiqtisodiy darajada ham ijobiy samara berishini yaqqol isbotlamoqda. Raqamli to'lovlar byudjet daromadlarining barqaror o'sishini ta'minlayotgan muhim omillardan biriga aylandi. Shunday ekan, ushbu yo'nalishni bundan keyin ham qo'llab-quvvatlash, qonunchilik va infratuzilma jihatidan mustahkamlash lozim. Bu nafaqat iqtisodiy balki, ijtimoiy jihatdan ham ahamiyatlidir - negaki byudjet daromadlarining ko'payishi oxir-oqibat xalq farovonligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Frank.uz (2025-yil 24-iyul). "Naqdsiz to'lovlar o'sishda: O'zbekiston iqtisodiyotida naqd pul ulushi rekord darajada pasayib, 18,9 foizga tushdi." frank.uzfrank.uz. (Markaziy bank ma'lumotlari asosida naqd pulsiz iqtisodiyot ulushi haqida maqola).
2. Frank.uz (2025-yil 10-sentabr). "O'zbekistonning byudjet daromadlari yarim yil ichida 19,2 foizga o'sdi." frank.uzfrank.uz. (2025 yil 6 oylik byudjet ijrosi, soliq tushumlari o'sishi bo'yicha rasmiy hisobot).
3. Frank.uz (2025-yil 6-noyabr). "Paynet, Payme va Click: foyda bo'yicha kim yetakchilik qilmoqda?" frank.uzfrank.uz. (Yirik to'lov tizimlarining moliyaviy natijalari va o'sish omillari tahlili).
4. Visa (USA) (2022). "Unlocking the Benefits of Digital Payments: Insights from Uzbekistan." usa.visa.comusa.visa.com. (Visa buyurtmasi asosida o'tkazilgan tadqiqot hisobotidan parchalar, kichik biznes va aholi uchun raqamli to'lovlarning foydalari).
5. Mastercard – Trend.az intervyu (2025-yil 3-noyabr). "O'zbekistonda raqamli to'lovlar o'sishi bo'yicha Mastercard prognozi." trend.aztrend.az. (Mastercard vakilining O'zbekiston bozoridagi tendensiyalar haqidagi fikrlari).
6. KPMG Valuation and Consulting LLC. (2024). Fintech: B2C payments, POS financing and BNPL in Uzbekistan. https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uz/pdf/2024/Fintech%20UZ_Payments_POS%20Financing_BNPL-final.pdf
7. Vzglyad.uz (2025-yil 16-yanvar). "Naqd va naqdsiz mablag'lar bo'yicha operatsiyalar hajmi o'sishda davom etmoqda." vzglyad.uzvzglyad.uz. (2022 va 2024 yillar taqqosida bank kartalariga tushumlar va naqd yechish hajmi statistikasi).
8. Spot.uz (2025-yil 25-iyul). "Har uchinchi o'zbekistonlik kamdan-kam hollarda naqd pul bilan to'laydi – Markaziy bank so'rovi." spot.uzspot.uz. (Aholining naqd vs. naqdsiz to'lovlar bo'yicha odatlari haqida so'rov natijalari).
9. Everyday.uz. (2025). «По данным пресс-конференции ... доначислено 2,8 трлн сумов налогового доначисления». <https://everyday.uz/business/16867-post.html/>